

B. DZIEMIDOK - B. V. ORLOV: Amerikanskaja filosofija iskusstva (Americká filozofia umenia). Jekaterinburg, Delovaja kniga 1997, 320 s.

Premyslený a citlivý prístup, akým sa vyznačuje antológia textov amerických estetikov, ktorú úvodnými a vysvetľujúcimi komentármi doplnil významný poľský teoretik profesor Bogdan Dziemidok, umožňuje i nezasvätenému čitateľovi v priereze zachytiť a pochopiť vývoj severoamerickej estetiky v posledných štyroch desaťročiach druhej polovice 20. storočia. Ide o obdobie, ktoré je čitateľovi v post-komunistických štátoch pomerne málo známe, ktoré však predstavuje celý rad východísk nesmierne dôležitých i pre dnešok. Skvelá znalosť oboch teoretických prostredí - amerického i ruského - umožnila profesorovi Dziemidokovi, aby s odstupom času a s adekvátnym kritickým zhodnotením vyčlenil najvplyvnejšie a originálne prístupy amerického myslenia daného obdobia. Sledoval pritom niekoľko aspektov, z ktorých azda najdôležitejším je úsilie zmysluplne predstaviť nielen skúsenosť amerických teoretikov s tradičnými a novými oblasťami teoretického myslenia, ale najmä teoretickú skúsenosť podmienenú intenzívnym pohybom v oblasti umeleckého myslenia a tvorby. Kniha sa pritom tematicky sústreďuje na autorov bezprostredne spojených s *filozofiou umenia*, resp. s okruhom problémov, ktoré sa viažu priamo k nej.

B. Dziemidok rozdelil antológiu do troch častí, v ktorých postupne predstavuje antiesencializmus, perceptualizmus a inštitucionálnu teóriu umenia.

V prvej časti sa zaoberá antiesencializmom, ktorý vychádza z reakcie na tradičnú filozofiu, analytickú estetiku (najmä u "neskorého" Wittgensteina) a moderné umelecké avangardy, pričom zjednocujúcim motívom je otázka, či je filozofická teória umenia možná, alebo či je nevyhnutná. Tejto otázke sa venujú najmä štúdie Williama E. Kennicka a Morrisa Weitzza. Základným východiskom estetického antiesencializmu bola odpoveď na chybu esencializmu (*essential fallacy*), teda reakcia na predpoklad, že každý jav má "jednu" podstatu, bez ktorej ho nemožno pochopiť - preto by svoju absolútnu podstatu malo mať aj umenie. V tomto duchu predstavuje otázka všeobecného pojmu umeleckého diela (dokumentovaná napríklad v štúdiu Paula Ziffa) takmer neriešiteľný problém, ktorý estetika antisencializmu videla najmä v logickej nemožnosti takéhoto pojmu. Pokiaľ tento pojem skúmala v tradičných koncepciách, hodnotila ho buď ako príliš úzky, alebo ako príliš široký: tradičné koncepcie vychádzali z predpokladu, že ak má pojem "umelecké dielo" platiť pre umelecké diela rozličných umení, potom musia mať spoločné charakteristické črty na základe princípu *unum nomen, unum nominatum*. Na túto predstavu nadväzoval mylný predpoklad, že bez jednotného pojmu a primeranej definície nie je možná ani umelecká kritika. Weitz i Kennick však dospeli k záveru, že takýto pojem nepotrebuje ani teória, ani kritika, ba nepotrebuje ho ani obyčajný vnímateľ umenia. Preto hľadali cestu k tomu, čo majú umelecké diela spoločné, v *hodnotení a vnímaní* umeleckého diela, napríklad v tom, aké city vyvoláva. Dospeli však k záveru, že táto cesta, neschodná z podobných dôvodov, stimulovala rozvoj ďalších teórií. B. Dziemidok uzatvára prvú časť poukázaním na kritickú iniciatívu, ktorú

nakoniec antiesencializmus vyvolal, a ilustruje ju štúdiou Maurica Mandelbauma. Stručne a prehľadne podáva jej pozitíva, ale aj neskôr odmietnuté črty, prípadne obmedzenia tejto teoretickej iniciatívy.

V druhej časti predkladá autor problematiku estetického perceptualizmu, t.j. empirického nasmerovania v americkej analytickej filozofii umenia. Ilustruje ju prehľadnou analýzou a vývojom myšlienok v diele Monroa C. Beardsleyho, ktorý zdôraznil úlohu bezprostrednej estetickej skúsenosti s umeleckým dielom. Bez pochopenia úlohy estetickej hodnoty umenia a úlohy, ktorú zohráva skúsenosť s umeleckým dielom, by prístup k umeleckému dielu nebol adekvátny, ba bol by vopred odsúdený na neúspech. Koncepcia vychádza z akcentovania významu širšie ponímanej umeleckej kritiky (do ktorej zahŕňa i jednotlivé umenovedy), voči ktorej sa (v zjednodušenom zmysle) uplatňuje ako metakritika. Názory Monroa C. Beardsleyho dopĺňajú štúdie Johna Fishera, Carolyn Corsmayerovej, Guya Sircella.

V tretej časti sa autor venuje problematike inštitucionálnej teórie umenia, ktorá predpokladá, že podstatu umenia nemožno hľadať v predmetných alebo funkcionálnych črtách umeleckého diela, ale v jeho kontexte, teda v konkrétnej umeleckej praxi alebo vo svete umenia. Svet umenia je teda všeobecným "inštitútom" umenia, ba vlastne celým systémom umeleckých inštitútov. Hlavnou myšlienkou inštitucionálnej teórie umenia je presvedčenie, že umenie je to, čo sa vo svete umenia považuje za umenie; a umeleckým dielom je to, čomu sa tento štatút priznáva. Hlavným predstaviteľom inštitucionálnej teórie umenia je George Dickie, ktorý tradičným koncepciám vyčítal, že sa sústreďovali na také definície umenia, ktoré sa vzťahovali iba na určité obdobia umeleckého vývinu a boli preto poznačené normativizmom. Teória však podľa jeho názoru nesmie rezignovať ani pred antiumením. Každé umelecké dielo je artefaktom, teda dielom človeka, ale zároveň má aj štatút "umeleckosti", ktorý mu svet umenia prideluje. Dôsledky tejto teórie, ako upozorňuje B. Dziemidok, prinútili samotného autora v priebehu rokov značne korigovať svoje postoje. Napriek tomu sa inštitucionálna teória umenia prejavila ako teória pomerne jednostranná. Táto problematika je okrem G. Dickieho ilustrovaná štúdiami Teda Cohena, Marcia Mueldera Eatona a Timothy Binkleyho.

Kniha pochopiteľne predpokladá ďalšie pokračovanie prinajmenšom v rovnakom rozsahu. Celkove by jej však vzhľadom na jej poslanie určite neškodili orientačné charakteristiky aspoň najvýznamnejších zo spomenutých amerických estetikov, ktoré by sprístupnili podstatné momenty ich života a diela.

Na záver by som chcel poznamenať, že Dziemidokov prístup, v ktorom pomocou veľkého množstva otázok a odpovedí odhaľuje zmyslupnosť viac alebo menej úspešných riešení estetických problémov v teóriách uvedených autorov, umožňuje svojim syntetickým i hodnotiacim pohľadom na danú problematiku vzácné spojenie učebnice s konkrétnymi textami. Dosahuje tým nielen pomerne rýchlu a prehľadnú orientáciu v problematike, ale umožňuje aj osobnú konfrontáciu čitateľa s danými názormi. Je preto rovnako podnetná pre laika i pre zaslúženca. Výber autorov i Dziemidokove analýzy, ktoré ich zasadzujú do širšieho kontextu, preto plnia nielen prirodzené teoretické poslanie, ale majú v spomenutých krajinách aj nepopierateľný širší kultúrny dosah.

Oliver Bakos

HISTORICKÝ TYP RACIONALITY AKO ZRKADLO SVOJEJ DOBY

ČERNÍK, V. - VICENÍK, J. - VIŠŇOVSKÝ, E.: Historické typy racionality. Bratislava, Iris 1997, 324 s.

"Ludia vždy žili, mysleli a konali v nejakom historickom rámci - nielen materiálnom, ale aj intelektuálnom." (s. 7). Hegel v predslove k svojej *Filozofii práva* hovorí, že tak ako je každé individuum synom svojej doby, aj filozofia je vyjadrením doby v myšlienkach. Na prvý pohľad toto tvrdenie možno vyznieva ako celkom obyčajná banálna pravda, v bežnom živote sa však práve na ňu často zabúda. V snahe ozrejmiť "historický intelektuálny rámec života ľudí", nazývaný tiež "historický typ racionality", sa pri spoločnom projekte zišli traja poprední slovenskí odborníci v oblasti epistemológie a metodológie vied: Václav Černík (1931), Jozef Vicenfk (1941) a Emil Višňovský (1956); výsledkom ich spoločného viacročného úsilia je práca *Historické typy racionality*, ktorú vydalo v roku 1997 vydavateľstvo IRIS vďaka porozumeniu a podpore Filozofického ústavu SAV a SCOMA Made Trade s. r. o.

Oprávnené možno konštatovať, že ide o prácu originálnu a netradičnú pre dnešnú dobu. Ako už sám jej názov napovedá, predmetom pozornosti autorov sú "historické typy racionality", rozčlenené do troch veľkých tematických okruhov, ktorými sú antický, novoveký a neklasický typ racionality.

Práca sa člení na štyri veľké kapitoly. V prvej, nazvanej *Rozum, racionalita, typ racionality*, sa autori venujú predovšetkým ozrejmovaniu pojmov, ktoré sa často používajú bez presnejšieho vymedzenia. Nejde však o nijaké jednoznačné, rigidné definície, ale skôr o prehľad vymedzení nosných pojmov v tejto metodologickej oblasti, často v ich "slabšom" a "silnejšom" ohraničení. Súčasťou tejto kapitoly je aj pohľad na problém vnútornej dynamiky a vzájomnej súvislosti historických typov racionality, ako to načrtávajú časti *Evolúcia, revolúcia a fulgurácia vo vede* a *Problém korešpondencie teórií, paradigiem a typov racionality*. Popri téme malých, veľkých a globálnych revolúcií vo vede a okrem základnej typológie štyroch typov vedeckej revolúcie autori skúmajú symptóm "súčasnej krízy myslenia", ktorého ťažiskom sú "vzťahy rozmanitosti (plurality, diferenciácie) a jednoty (univerzality, totalizácie), kontinuity a diskontinuity jednotlivých typov racionality" (s. 46).

Ako prvý nosný typ racionality v ľudských dejinách autori v druhej kapitole s názvom *Antický typ racionality* vymedzujú antický (aristotelovský) typ racionality vyrastajúci z racionality každodenného vedomia antickej spoločnosti a z racionálnej kritiky